

WINSTON CHURCHILL, VADER VAN EUROPA

Felix Klos

Winston Churchill, vader van Europa

Vertaald uit het Engels door
Ruud van der Helm en André Haacke

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te bereiken. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Oorspronkelijke titel: *Churchill on Europe, The Untold Story of Churchill's Project*

© Felix Klos, 2016

© Vertaling uit het Engels (2016): Ruud van der Helm, André Haacke

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2016

© Omslagfoto: Getty Images

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Amsterdam

Typografie: Crius Group, Hulshout

Foto auteur: © Geert Snoeijer

ISBN 978 90 488 3456 3

ISBN 978 90 488 3457 0 (e-book)

NUR 680

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

1	‘Iets wat u zal verbijsteren’	9
2	‘Vaag en verwarrend idealisme’	27
3	Drie dagen in juni: de Frans-Britse superstaat	47
4	‘Een goede Europeaan’	75
5	‘Laat Europa herrijzen!’	97
6	De Europese campagne in Groot-Brittannië	145
7	‘Hier ben ik thuis’	191
8	‘Waar zijn de Duitsers?’	231
9	‘Mijn partij was te sterk voor mij’	311
	Dankwoord	337
	Bibliografie	339
	Fotoverantwoording	355
	Register	357
	Noten	373

Hoe komt het dat u, Sir Winston, de voorvechter van het Europese ideaal werd? Ik denk dat dit kan worden verklaard door twee menselijke eigenschappen die tegelijk noodzakelijk zijn voor staatsmanschap: grootsheid in denken, diepte in gevoel.

— Konrad Adenauer spreekt Churchill toe, aan wie de Karelsprijs is toegewezen, de hoogste eer voor diensten ter bevordering van de Europese eenwording.

Churchill en Adenauer in Aken, 1956.

1

‘Iets wat u zal verbijsteren’

Zürich, 19 september 1946

Op dinsdag 19 september 1946 hield Winston Spencer Churchill een toespraak op de Universiteit van Zürich die de wereld veranderde. De speech markeerde het beginpunt van het naoorlogse proces van de Europese integratie en effende de weg voor het succesvolste ontwerp voor vreedzame samenwerking dat de wereld ooit heeft gekend: de Europese Unie. Voor Churchill zelf was deze toespraak een van de belangrijkste momenten in zijn leven en carrière. Na de verwoestingen van twee wereldoorlogen te hebben meegemaakt was dit zijn persoonlijk manifest, waarin hij – op 71-jarige leeftijd – zijn belangrijkste bijdrage aan de wereld wilde leveren: een permanente *Pax Europaea*.

In juli 1945, ruim een jaar eerder, na een verpletterende nederlaag in de Britse verkiezingen, leek de politieke loopbaan van Churchill voorbij. Vergeleken met de laatste verkiezingen in 1935 verloren Churchills Conservatieven meer dan de helft van hun zetels: van 585 zakten ze naar 213. Dit enorme verlies was een diepe vernedering voor de man die wereldwijd werd geprezen als degene die de westerse wereld had gered van haar ondergang tijdens de Tweede Wereldoorlog. Slechts twee keer eerder in de parlementaire geschiedenis van Engeland hadden de Conservatieven op zo’n opzienbarende wijze verloren: na de Great Reform Bill (1832) en na de overweldigende overwinning van de Liberalen in 1906.

Op vrijdag 27 juli werd er van het kabinet afscheid genomen tijdens een somber gestemde vergadering. Na afloop zei Churchill tegen zijn beoogde opvolger en oorlogsminister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden: 'Dertig jaar van mijn leven zijn in deze kamer verstreken. Ik zal er nooit meer in plaatsnemen. Jij wel, maar ik niet.'

De zwaarmoedigheid van Churchill was geworteld in zijn diepe teleurstelling dat hij niet als de Britse premier mee kon helpen aan de opbouw van de vrede in Europa. Als de oppositieleider in het Lagerhuis bezat hij geen uitvoerende macht meer over het Britse buitenlandbeleid. Na vijf jaar oorlogsregering was er weinig eer te behalen aan de hervorming van de Conservatieve Partij of het discussiëren in talloze comités over allerlei details van de binnenlandse economie.

Dat weekeinde ging het gezin naar Chequers, het landhuis van de premier in Buckinghamshire, om hun persoonlijke bezittingen op te halen en om nog heel even tijd door te brengen in het huis waar het gezin zoveel had meegemaakt. Churchill vrolijkte er niet van op. Er was sprake van de gebruikelijke diners en filmavonden, maar niet van *red boxes* met geheime informatie, iets waar Churchills rusteloze brein evenveel behoefte aan had als aan zuurstof. 'Zonder dat we er iets aan konden doen, zagen we hem steeds zwaarmoediger worden,' herinnerde zijn jongste dochter Mary zich later over deze dagen.¹ Ook Churchills vrouw Clementine, zijn enige zoon Randolph, en zijn twee andere dochters, Diana en Sarah, zagen zijn verdriet met lede ogen aan. Iedereen tekende bij het weggaan het gastenboek van Chequers. Churchill vertrok als laatste en schreef onder zijn handtekening één enkel woord: *Finis*.

Nadat Churchill in Buckingham Palace zijn ontslag had aangeboden aan de koning, was er geen thuishaven meer waarnaar hij terug kon keren. Zijn geliefde landhuis Chartwell (Kent) ver-

keerde na de oorlog in bouwvallige staat; de officiële residentie van de premier werd overgedragen aan Clement Attlee van de Labour Party en Churchills Londense appartement vlak bij Victoria Station had hij in 1939 verkocht. Een tijd lang verbleven de Churchills in het penthouse op de zesde verdieping van het Claridge's Hotel, tot ze terecht konden in Westminster Gardens, in het appartement van Churchills dochter Diana en haar echtgenoot Duncan Sandys.

Twee weken na de verkiezingen trof zijn arts Churchill aan in zijn tijdelijke woning. Hij zat op zijn bed met zijn zijden vest aan. 'Het heeft geen zin om net te doen alsof ik niet zwaar ben aangeslagen,' mompelde Churchill. 'Ik weet niet hoe ik de rest van mijn leven moet doorkomen zonder iets te doen. Het was veel beter geweest als ik was neergestort in een vliegtuig of net zo dood was als Roosevelt.'²

Enkele dagen later accepteerde hij een uitnodiging van zijn goede vriend generaal Alexander, opperbevelhebber van de geallieerde strijdkrachten in het Middellandse Zeegebied, voor een retraite in diens villa aan het Comomeer. Daar werd hij, toen hij 'door het wegvallen van stress een aderbreuk dreigde te krijgen', gered door zijn levenslange bron van troost: schilderen.³ Nadat hij zijn kwasten had opgepakt genazen geleidelijk de wonden die hij had opgelopen door de harde afwijzing van het Britse volk.

Drie dagen na zijn aankomst in generaal Alexanders villa schreef Churchill zijn vrouw (die hij Clemmie noemde) dat de vakantie hem goed deed: 'Dit is de eerste keer in jaren dat ik alleen met mezelf bezig ben.' Hij moest ook toegeven dat zij waarschijnlijk gelijk had gehad over de verkiezingsuitslag. Clemmie had vrijwel direct na het verlies gezegd, tot ontzetting van haar man: 'Het is misschien wel een geluk bij een ongeluk.' Churchill schreef nu: 'Wellicht is het inderdaad een geluk bij een ongeluk.'⁴

Langzaam maar zeker hervond Churchill zijn energie en de vastberadenheid om zich te storten op de problematiek van de naoorlogse wereld. Na de Tweede Wereldoorlog lag Europa zowel fysiek als moreel in puin. Terwijl het Proces van Neurenberg de volle omvang van de wreedheden van het naziregime aan het licht bracht, viel het bondgenootschap van de overwinnaars – Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Rusland – al snel uit elkaar. Churchill had vrijwel meteen door dat Stalin van plan was de invloedssfeer van de Sovjet-Unie uit te breiden tot Centraal-Europa. Op 5 maart 1946 waarschuwde hij de wereld in Fulton (Missouri) in zijn beroemde toespraak ‘Sinews of Peace’ dat een ‘Ijzeren Gordijn’ was neergedaald van Szczecin in het Baltische gebied tot aan Triëst in het Adriatische gebied.

De wereld schrok van de vermetelheid van de Fultonredevoering. De Tweede Wereldoorlog was nog geen jaar voorbij en niemand kon of wilde het nieuwe gevaar van de Sovjet-Unie onder ogen zien, noch de tweedeling die in Europa ontstaan was. Bovendien waren de legertroepen van de Sovjet-Unie zeer gevreesd om de moedige manier waarop ze de nazi's in Oost-Europa hadden verpletterd. Het duurde twee maanden voordat de Amerikaanse president Truman, bang als hij was dat Churchills woorden een permanente breuk met de Sovjet-Unie zouden veroorzaken, zich achter Churchill schaarde. Om diezelfde reden werd er in het Britse Lagerhuis een motie van afkeuring ingediend tegen Churchill. Uiteraard waren de Russen laaiend.

De Ijzeren Gordijn-toespraak is inmiddels een iconische speech geworden, maar een destijds vrijwel overal genegeerd en tegenwoordig vaak vergeten aspect van deze toespraak was Churchills oproep tot ‘een nieuw verenigd Europa waar geen enkel land op den duur van mag worden buitengesloten’.⁵ Hier vormde zich een idee dat Churchills naoorlogse politieke bestaan zou gaan domineren. Na de verwoestingen van de eerste helft van de twintigste eeuw was volgens hem de enige manier om verzekerd te zijn van een perma-

nente vrede de totstandkoming van een Europese federatie, lijkend op die van de Verenigde Staten. Niet lang na zijn terugkeer uit Italië zei hij tegen zijn echtgenote: 'Als ik tien jaar jonger was, dan zou ik misschien de eerste president van de Verenigde Staten van Europa worden.'⁶

Churchill ontdekte echter al snel dat er een andere manier was om zijn stempel op de naoorlogse wereld te drukken. Door de aandacht die de Fultonspeech genereerde, beseftte hij dat hij met zijn mondiale reputatie als onverzettelijke Britse oorlogsleider over elk onderwerp kon spreken dat zijn hart hem ingaf. Overal ter wereld was alleen al het noemen van zijn naam voldoende om de aandacht te trekken van een groot publiek. Als hij zijn momenten met zorg uitkoos, kon zijn invloed nog wijd en zijd voelbaar zijn. Aan de vooravond van Churchills speech in Zürich op 19 september 1946, door Churchill uitgekozen als het publieke hoogtepunt van zijn vakantiek in Zwitserland, schreef zijn schoonzoon Duncan Sandys dan ook in een handgeschreven notitie: 'Ik kijk reikhalzend uit naar uw speech in Zürich. Hij komt precies op het goede moment. De geallieerde regeringen hebben genoeg tijd gehad om een oplossing voor het Europese probleem te vinden, maar ze zijn daar duidelijk niet in geslaagd. Ik ben ervan overtuigd dat in de huidige omstandigheden de mensen van alle landen er klaar voor zijn om te luisteren naar wat hun voormalige loods [leider] te zeggen heeft.'⁷

Onderweg naar Zürich onderbrak Churchill zijn reis kort in het met vlaggen en bloemen versierde Bern. Op 18 september 1946 stond de bevolking van Bern vier rijen dik op het trottoir. Men hing uit ramen en klom op de daken om een blik te kunnen werpen op de held van het Westen. De Britse gezant in Bern schreef in zijn officiële verslag: 'Door hen die het weten is mij verzekerd dat het enthousiasme dat Mr Churchills bezoek opriep, zolang men zich kon herinneren, door niemand anders is overtroffen.'⁸

Begeleid door ruiters in achttiende-eeuwse kostuums zat Churchill stralend in een open paardenkoets. Een milde herfstbries waaide zijn sigarenas weg en speelde door zijn dunne grijze haar; hij zwaaide met zijn zwarte John Bullhoed naar zijn bewonderaars terwijl hij in zijn linkerhand een wandelstok vastklemde. Pal voor het stadhuis stapte Churchill met hulp van zijn jongste dochter Mary uit de koets voor een kort woord. De plaatselijke bewindslieden hadden hun 71-jarige bezoeker duidelijk laten weten dat ze slechts een paar leuke algemeenheden van hem verwachtten.

Churchill werd echter volledig in beslag genomen door zijn speech van de volgende dag. Hij besloot om de bevolking van Bern een voorproefje te geven van wat hij van plan was te zeggen. Terwijl hij uitkeek over het stampvolle plein, sprak hij: 'Ik hoop dat we de dag gaan meemaken dat Europa net zo vredig verenigd is, zich net zo bewust is van zijn fundamentele waarden, net zo bekwaam en klaar is voor toekomstige uitdagingen, als dit gelukkige, zonovergoten land dat jullie mij vandaag hebben getoond.'

Tijdens zijn bezoek aan Bern liet Churchill verder geen moment onbenut om verder te werken aan zijn speech in Zürich.⁹ Zijn levenslange gewoonte getrouw, werkte Churchill tegen een strakke deadline aan, want de allerkleinste details van deze speech waren belangrijk. Elk woord en elke zin polijstte hij met evenveel zorg. Hoewel hij al sinds 1930 over deze zaken had nagedacht, dicteerde hij pas op de avond van woensdag 18 september de eerste versie aan een van zijn meegereisde secretaressen tijdens de twee uur durende treinrit van Bern naar Zürich.

Iets voor 18.00 uur kwam Churchill aan op het centraal station van Zürich, waar hij werd verwelkomd door een comité onder aanvoering van Eric Grant Cable, de Britse consul-generaal in Zürich. Cable was Churchill een doorn in het oog. Twee dagen eerder had hij er in een brief op aangedrongen dat de 'Grand Old Man' zich in

Zürich zou onthouden van politieke statements. ‘Over wat anders kan ik het hebben dan politiek?’ riep Churchill boos uit toen hij Cables vermaning las.¹⁰ Nog steeds razend over de roekeloze brief, weigerde hij Cable een hand te geven.

Nadat Churchill van het station naar het sprookjesachtige Grand Dolder Hotel was gereden, gelegen op Zürichs hoogste top, las hij delen van de eerste versie van zijn speech voor aan een intiem tafelgezelschap. Het diner duurde tot diep in de nacht voort en, zoals we nog zullen vernemen, leverde de het aanwezige Zwitserse diplomaten waardevolle inzichten op over Churchills denken en bedoelingen. Hij nam afscheid rond 01.00 uur en werkte tot aan het ochtendgloren aan de laatste details van zijn toespraak.

Dinsdagochtend 19 september stond Churchill op met dezelfde nerveuze energie die hem door de nacht had bewogen. Hij zag er bleek uit en maakte een zeer fragiele indruk.

Iets voor 10.00 uur vertrokken Mary en haar vader van het Dolder Hotel.¹¹ Ondanks de gestage motregen waren er zoveel mensen komen opdagen, dat de universiteit al twee uur voor Churchills geplande aankomst de deuren had moeten sluiten.¹² Na de formele ontvangst door de stadsautoriteiten van Zürich, liepen Churchill en Mary langs een erehaag van studenten naar de hoofdingang van de universiteit.

Mary, met een modieuze roodfluwelen hoed op en een groot boeket bloemen in haar handen, nam plaats op de eerste rij. Uit bezorgdheid kon ze met moeite stilzitten. Ze was bevreesd dat haar vader niet genoeg energie zou hebben, omdat hij te oud was om nog hele nachten door te werken. Toen Churchill de grote zaal binnenliep, stond iedereen op. Een studentenmannenkoor begon te zingen. Churchill ging zitten in een leunstoel naast het podium; bewegingloos en met gesloten ogen wachtte hij tot de rector zijn breedsprakige welkomsttoespraak beëindigde.¹³

Om 11.15 uur betrad Churchill het podium van de luisterrijke, met marmer beklede zaal. Meestal heerste er onder de koepel van het auditorium – een vroegtwintigste-eeuwse toevoeging aan de oude universiteit – een eigenaardig kille en zakelijke sfeer. Maar nu waren het spreekgedeelte en de balkons versierd met kransen van gele herfstbloemen. Twaalf studenten, gekleed in gele, groene, paarse en scharlaken middeleeuwse kostuums met gevederde hoeden, gingen links en rechts van het podium staan terwijl ze de enorme, glinsterende vaandels van hun studentenvereniging droegen.

‘Ik ga nu iets zeggen wat u zal verbijsteren.’ Churchill in de aula van de Universiteit van Zürich, 19 september 1946.

Voor Churchill zaten de professoren en hun gasten aandachtig en verwachtingsvol te luisteren. Achter hem keek in Paul Bodmers grote, naturalistische muurschildering een groep dromerige, jonge

vrouwen in lange, loshangende jurken in een onverschillige stilte op hem neer. Buiten dromden op het gras van de binnenplaats in gespannen stilte groepen studenten samen rond luidsprekers.

Churchill begon eenvoudig en bedaard: 'Vandaag wil ik tot u spreken over de tragiek van Europa.' Hij begeleidde zijn toespraak met rustige gebaren en benadrukte af en toe een woord of zin op serene en kalme wijze.¹⁴

'Dit nobele continent,' zei hij, 'omvat de mooiste en beschaafdsten delen der aarde, geniet van een gematigd en stabiel klimaat, het is de geboortegrond van alle grote moederrassen van de westerse wereld. Het is de wieg van het christelijk geloof, de christelijke ethiek. Het is de oerbron van vrijwel alle cultuur, alle kunsten, alle filosofie en alle wetenschap, zowel in vroegere als in moderne tijden. Als Europa verenigd is doordat dit gezamenlijk erfgoed wordt gedeeld, dan zal er geen limiet zijn aan het geluk, de welvaart en de luister van al zijn 300, 400 miljoen bewoners.'

'Toch is het ook Europa,' vervolgde Churchill, 'waar een aantal verschrikkelijke nationalistische oorlogen hebben plaatsgevonden, veroorzaakt door teutonische naties in hun hang naar macht, zoals we ook hebben gezien in deze twintigste eeuw, die in onze tijd de vrede hebben geruïneerd en de toekomstverwachtingen van de gehele mensheid hebben besmet.' Churchill diagnosticeerde de Europese kwaal verder en bereidde ondertussen zijn publiek voor op een gewaagde behandeling:

En in welke benarde situatie is Europa dan beland? Enkele kleine landen hebben zich goed hersteld, maar op veel plekken staart een grote, bevende massa gekwelde, hongerige, doodvermoeide en verbijsterde mensen naar de ruïnes van hun steden en woningen, en ze speuren de duistere horizon af voor de nadering van een nieuw gevaar, een nieuwe tirannie of terreur. Onder de overwinnaars heerst een Babylonische spraakverwarring; onder de overwonnenen heerst een wanhopig stilzwijgen.

Dat is alles wat Europeanen, gegroepeerd in zo veel oude staten en naties, dat is alles wat de Duitse machten voor elkaar hebben gekregen door elkaar in stukken te scheuren en overall verwoestingen aan te richten.

Hier pauzeerde Churchill om eer te betonen aan het Amerikaanse deel in de overwinning op nazi-Duitsland. Als het Amerikaanse leger thuis was gebleven na de nazi-invasie, zo vertelde Churchill zijn publiek, dan zou over Europa een grote en mogelijk permanente duisternis zijn gevallen: 'Indien de grote republiek aan de andere kant van de Atlantische Oceaan uiteindelijk niet had beseft dat de ondergang en onderwerping van Europa ook háár lot zou beïnvloeden, en daarom niet besloot tot ondersteuning en leiding, dan zouden duistere tijden zijn teruggekeerd in al hun wreedheid en misère.' En precies op dat moment keek Churchill nadrukkelijk zijn publiek aan: 'Geachte heren, deze duistere tijden kunnen nog steeds terugkeren.'

Daarna kwam hij tot de kern van zijn boodschap:

Er bestaat echter een geneesmiddel dat, als het door iedereen uit vrije wil wordt geaccepteerd, als door een wonder de situatie totaal zou kunnen veranderen, waardoor binnen enkele jaren heel Europa, of in ieder geval het grootse deel ervan, even vrij en gelukkig zou zijn als Zwitserland nu... Het is de herschepping van de Europese familie, zo goed als we kunnen. Het is haar een structuur geven waardoor zij in vrede, veiligheid en vrijheid kan leven. We moeten een Verenigde Staten van Europa opbouwen.

Een Verenigde Staten van Europa, dat was volgens Churchill de enige garantie voor een vrij, vredig en welvarend Europa. Maar hoe was dat te bereiken? Hoe kon te midden van de ruïnes van Europa een structuur worden opgezet die even sterk en stabiel was

als die van de Verenigde Staten? ‘Het is een eenvoudig proces,’ zei hij. Het enige wat moest gebeuren was ‘de beslissing van miljoenen mannen en vrouwen om te kiezen voor het goede en niet voor het slechte, om beloond te worden met zegeningen in plaats van met vervloekingen’.

Churchill prees zijn voorgangers van de pan-Europese beweging, met name de Japans-Oostenrijkse filosoof Richard von Coudenhove-Kalergi, voor hun inspanningen tijdens het interbellum. Maar hij maakte ook meteen duidelijk dat hij een nieuwe weg insloeg in de lange geschiedenis van het Europese ideaal. Hij onttrok dit ideaal bewust aan de handen van de dromers en filosofen en plaatste het in het domein van het politiek haalbare. Hij verwees slim naar de steun die president Truman twee dagen voordat Churchill sprak in Zürich had uitgesproken in de kranten voor het idee van Europese samenwerking.

Bovendien betekende het feit dat de retoriek van het Europese eenheidsideaal nu uit zijn mond kwam nog het meest. Na de dood van president Roosevelt in april 1945 was Churchill de enige levende icoon van het Westen. Zijn mondiale aanzien na de bevrijding van Europa is tegenwoordig nog maar moeilijk te bevatten: niemand heeft nadien nog zo’n hoge status in de westerse wereld weten te bereiken. Niemand was beter geschikt dan Churchill, een gelouterd, realistisch en pragmatisch politicus, om een campagne voor een verenigd Europa te leiden.

Zoals Churchill al vaker had gezegd, geloofde hij dat een overkoepelende organisatie voor de ‘regio’ Europa de activiteiten van de net opgerichte Verenigde Naties vooral zou ondersteunen in plaats van ondermijnen. ‘Waarom,’ vroeg hij zich af, ‘zou er geen Europese groep kunnen zijn die de verbouwereerde volkeren van dit turbulente en machtige continent een gevoel van patriottisme en burgerschap kan geven, waarom zou zij niet haar rechtmatige plek kunnen innemen tussen de andere grote groeperingen om samen de bestemming van de mensheid te bepalen?’

Daarna begon Churchill aan een van de neteligste onderdelen van zijn speech. Op basis van de geschiedenis en de geografische ligging van Duitsland vond hij dat ook de Duitsers deel moesten uitmaken van de verenigde Europese familie. Churchill liet er geen twijfel over bestaan wie verantwoordelijk was voor de twee wereldoorlogen. Ze kwamen voort ‘uit het ijdele streven van een nieuw verenigd Duitsland om een dominerende rol te spelen in de wereld’. De misdaden en bloedbaden van de Duitsers konden met niets in de menselijke geschiedenis worden vergeleken. Uiteraard moest dit vergolden worden: ‘De schuldigen moeten worden gestraft. Duitsland moet ervan worden weerhouden zich te herbewapenen, zodat het niet meer een aanvalsoorlog kan beginnen.’

Churchill stelde echter ook dat de kans op een nieuwe oorlog heel groot was, indien Duitsland slechts met wraak en vergelding te maken kreeg. En wat te denken van de nieuwe dreiging van de Sovjet-Unie in het oosten van Europa? Churchill wilde Duitsland graag als bondgenoot hebben in het geval van een Russische aanval. Hij continueerde met een statement dat even opvallend was qua strategische vooruitziendheid als diepe menselijkheid:

Maar als dit allemaal gebeurd is, zoals het zal gebeuren, zoals het nu gebeurt, dan moet er een eind komen aan vergelding. Dan zal moeten gebeuren wat Mr Gladstone jaren geleden ‘een gezegende daad van vergetelheid’ noemde. We moeten de verschrikkingen van het verleden de rug toekeren en onze blik op de toekomst richten.

Churchill voorzag een nieuw Europa – een verenigd Europa dat niet kon bestaan zonder de welwillendheid en medewerking van al zijn volkeren, inclusief de Duitsers. Dat was een verbazingwekkend en voor de meeste Europeanen prematuur verzoeningsaanbod aan een land waarvan de leiders iedere vorm van geweld hadden gebruikt

om hun vijf jaar durende bezetting en onderdrukking van Europa voort te zetten.

Alsof Churchill zijn toehoorders al niet genoeg had verrast, waarschuwde hij ze dat hij nu iets ging zeggen waar ze ‘verbijsterd’ over zouden zijn. Zes maanden na zijn IJzeren Gordijn-speech, die zowel in het Westen als het Oosten met totale verbijstering was ontvangen, hield zijn publiek de adem in. Hij riep Frankrijk en Duitsland op om een partnerschap aan te gaan als de eerste stap in de opbouw van ‘een soort van Verenigde Staten van Europa’. Hij verklaarde dat ‘er nooit sprake kon zijn van een herrijzenis van Europa als er geen spiritueel sterk Frankrijk, en geen spiritueel sterk Duitsland is’. Ook stelde hij dat door deze nieuwe federale structuur de materiële kracht van één enkele natie nooit meer zou domineren.

Het denkbeeld van een spiritueel sterk Duitsland, in macht en ambitie verbonden met Frankrijk en de rest van Europa, was een bewuste verwijzing naar de beroemde woorden van de Franse schrijver Victor Hugo. Op 1 maart 1871, pal na het einde van de eerste van drie opeenvolgende oorlogen tussen Frankrijk en Duitsland, zei Hugo in de Franse Nationale Vergadering: ‘En we zullen Frankrijk horen zeggen: “Nu ben ik aan de beurt. Duitsland, hier ben ik! Ben ik uw vijand? Neen! Ik ben uw zuster. Alles wat ik heb heroverd zal ik alleen teruggeven op één voorwaarde, namelijk dat we in de toekomst zullen handelen als één volk, één familie, één republiek. Ik zal mijn bolwerken verwoesten als u de uwe verwoest. Mijn wraak is broederschap.”’¹⁵ Binnen het omvattender denkbeeld van een Verenigde Staten van Europa, was een Frans-Duitse verzoening het meest revolutionaire en controversiële idee dat Churchill de wereld voorhield.¹⁶

Bewust liet Churchill de vraag open welk Duitsland uitgenodigd moest worden voor deelname aan het nieuwe Europa: de afzonderlijke Duitse staten of een verenigd federaal Duitsland. ‘De oude staten en vorstendommen van Duitsland,’ zei hij, ‘die zich ter wederzijds voordeel vrijwillig hebben aaneengesloten in een federaal systeem,

zouden ook hun eigen plek kunnen innemen in de Verenigde Staten van Europa.' Deze gedachte sloot aan bij de oproep voor een federaal Duitsland, die de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken James Byrne kort daarvoor in Stuttgart had gedaan.

Churchills gedachte kwam echter ook voort uit zijn persoonlijke kennis van de buitenlandse politieke ambities van de naoorlogse, opkomende Duitse politieke leiders. Al maanden voor de toespraak in Zürich was Konrad Adenauer – leider van de christendemocraten in de Britse bezettingszone en later de eerste kanselier van de Bondsrepubliek Duitsland – een van de eerste en belangrijkste verdedigers van een Verenigde Staten van Europa. In de zomer van 1946 vertrok Duncan Sandys voor zijn schoonvader op een missie naar Duitsland. Gebruikmakend van zijn Duitse netwerk zocht hij contact met Adenauer om erachter te komen wat zijn plannen waren. Tijdens een lang gesprek in Keulen ontdekte Sandys dat Adenauer hoopte dat een federaal Duitsland zou worden opgenomen in een federaal Europa. Sandys was onder de indruk van de voormalige burgemeester van Keulen, die een jaar jonger was dan Churchill, maar overduidelijk op het hoogtepunt van zijn politieke carrière: van alle Duitsers die hij ontmoette, vond hij Adenauer de bekwaamste persoon om een federaal Duitsland te gaan leiden.¹⁷

Verder wilde Churchill voorlopig niet gaan in zijn denken over de omvang en functie van een Verenigde Staten van Europa. In de naoorlogse jaren waarschuwde hij voortdurend voor uitgebreide, overhaast opgestelde wetten en gedetailleerde integratieprogramma's. Het was essentieel dat allereerst overal op het continent enthousiasme voor dit federale Europa werd gecreëerd. Churchill vond dat het zijn rol was om in de naoorlogse tijd de toorts van het Europese idee aan te steken, om in algemene spirituele begrippen te spreken en om de passie voor een kruistocht op te wekken. Anderen zouden zich moeten bekommeren om de details.

Churchill gaf een laatste belangrijke waarschuwing:

Er is misschien weinig tijd. Nu hebben we nog een adempauze. De kanonnen vuren niet meer. Het vechten is voorbij, maar de gevaren zijn dat nog niet. Als we een Verenigde Staten van Europa willen oprichten, onder wat voor naam of vorm dan ook, dan moeten we nu handelen.

Hoewel Churchill liever nog niet over details sprak, lichtte hij daarna toch nog een eerste tipje van de sluier op van zijn campagne: 'De eerste stap is het vormen van een Raad van Europa.' Dit instituut zou voor de Europese Unie moeten gaan functioneren als een petrischaal, in het leven geroepen om de Europese geest te cultiveren en een vruchtbare bodem te scheppen voor een organische eenheid.

Ook besteedde Churchill nog enkele woorden aan het aantal leden van het verenigd Europa. 'Als niet direct alle landen van Europa willen of kunnen deelnemen aan dit bondgenootschap, dan moeten de landen samenkomen die dat wél willen en kunnen.' Hiermee doelde hij duidelijk op de naties achter het IJzeren Gordijn. De communistische staten langs de grens van de Sovjet-Unie konden destijds absoluut niet deelnemen aan een politiek bondgenootschap van westerse landen. Churchill accepteerde deze tijdelijke verdeling van Europa, maar hij hamerde erop dat de deur moest blijven openstaan voor alle vrije en democratische Europese landen. Hij bleef zijn hoop vestigen op een geheel verenigd Europa.

In de slotzinnen van zijn speech verkondigde Churchill:

Frankrijk en Duitsland moeten samen het voortouw nemen. Groot-Brittannië, het Britse Gemenebest, het machtige Amerika, en ik hoop ook de Sovjet-Unie – want pas dan zal alles echt in orde komen – moeten de vrienden en de sponsors

van het nieuwe Europa zijn en zijn rechten verdedigen om te kunnen leven en floreren. Daarom zeg ik tegen u: laat Europa verrijzen!¹⁸

Een groot, langdurig applaus viel Churchill ten deel. Hij daalde af van het podium en onder een staande ovatie van de verzamelde academici liep hij langzaam het auditorium uit. Op weg naar de uitgang zei hij met een schalkse blik tegen een van de Zwitserse diplomaten: ‘Zie je wel, ik heb niets over de Russen gezegd.’¹⁹ Nu pas verdween zijn zenuwachtigheid en werd hij overvallen door een grote vermoeidheid.

Er was echter geen tijd voor rust: een grote triomftocht door het centrum van Zürich volgde. De ontvangst door de bevolking na Churchills speech was nog hartstochtelijker dan in Bern. Bloemen werden op zijn pad geworpen terwijl hij het v-teken gaf; de bewoners van Zürich zwaaiden met Britse vlaggen en huilden tranen van dankbaarheid. Aan het einde van de parade beklom Churchill een speciaal opgericht podium op het Münsterhof, waar duizenden opeengepakt stonden als haringen in een ton om hem een paar woorden in het openbaar te horen spreken. Hij haalde delen uit zijn speech aan en begeesterde het publiek met zijn hoopvolle boodschap. Hij vertelde hun dat Europa net zo succesvol kon zijn als Zwitserland, maar alleen als Europa zijn eenheid baseerde op tolerantie om zo, ten bate van ieders politieke en economische belang, de culturele, etnische en taalkundige verschillen te kunnen overwinnen.

Die avond ontving Churchill in het Dolder Hotel de eerste reactie op zijn speech. Per telegram feliciteerde de Zwitserse minister van Buitenlandse Zaken Churchill met zijn ‘diepzinnige en moedige toespraak’: ‘Net als u ben ik ervan overtuigd dat het welvaren van Europa ligt besloten in de vereniging van zijn volkeren, niet als een machtsblok, maar volgens het federalistische concept waar

mijn land al eeuwenlang ervaring mee heeft.’²⁰ De volgende dag, vrijdag 20 september, vloog Churchill terug naar Londen. Op de luchthaven vroeg hij aan de Zwitserse ambassadeur in Engeland om de kranten van die dag. Hij wachtte met ingehouden adem hoe de wereld had gereageerd op zijn toespraak. Tegen de ambassadeur zei hij in zijn Franglais: ‘Je suis un peu anxieux about my intervention.’²¹

2

‘Vaag en verwarrend idealisme’

Genève, 5 september 1929

Zonlicht streek neer over het grootste meer van Europa en weerkaatste in de ramen van de *grande dame* van Genève, het Palais Wilson. In het paleis aan de waterkant vergaderde de Volkenbond. De Oostenrijks-Japanse filosoof Coudenhove-Kalergi zat gespannen op de officiële tribune. Deze dag, dinsdag 5 september 1929, stond al maanden in zijn agenda gemarkeerd. Het Palais was afgeladen met afgevaardigden, journalisten, ministers van Buitenlandse Zaken en eerste ministers. Een groot aantal van hen kwam de filosoof en zijn echtgenote de hand schudden en feliciteren. Hij was in zijn eigen woorden ‘zo gelukkig als een kind onder de kerstboom’.¹

Graaf Coudenhove-Kalergi groeide op als een-na-oudste zoon van een Oostenrijkse diplomaat en een Japanse high society-schoonheid in een Boheems kasteel in Tsjechië. Hij was uitzonderlijk knap en werd daar ook graag aan herinnerd. In zijn memoires nam de graaf een fragment uit Thomas Manns dagboek over, waarin zijn uiterlijk uitgebreid wordt beschreven. Mann schreef over Coudenhove (‘een van de knapste mannen die ik ooit heb ontmoet’):

Voor een helft Japans, voor de andere helft een telg van de Europese, internationale adel, is hij [Coudenhove] hét voorbeeld van het Euro-Aziatisch type zoals men dat voor ogen

heeft: nobel, kosmopolitisch, hoogst fascinerend – de gemiddelde Duitser krijgt door hem het gevoel ietwat provinciaals te zijn. Twee plooiën tussen zijn oosterse ogen, onder het zuivere, sterke en ietwat trotse voorhoofd, verlenen zijn glimlach een ernstige vastberadenheid.

Het was echter niet alleen Coudenhoves fraaie uiterlijk waarop zijn reputatie was gebaseerd. Nadat hij in Wenen zijn doctorsgraad in de filosofie had behaald, schreef hij in 1923 het boek dat zijn carrière en nalatenschap zou bepalen: *Pan-Europa*. Enerzijds was dat het manifest van een lobbygroep die Coudenhove in 1922 had opgericht, anderzijds ook een filosofische uitweiding over het denkbeeld van een verenigd Europa. Coudenhove schreef: 'Het doel van dit boek is een groots, politiek ideaal te doen ontwaken, dat in de geest van vrijwel alle Europeanen sluimert.'²

Drie jaar later, in de herfst van 1926, hield de Pan-Europese Unie, onder leiding van Coudenhove, haar eerste conferentie. Het werd een doorslaand succes. Meer dan tweeduizend aanhangers uit 24 landen bezochten in Wenen het vierdaagse evenement. Deelnemers waren onder anderen Albert Einstein, Sigmund Freud en Thomas Mann. Unaniem namen de deelnemers een zeven punten tellend programma aan, dat onder meer opriep tot een 'associatie van alle Europese staten die bereid en in staat zijn om een politieke en economische eenheid te creëren, gebaseerd op gelijke rechten en vrede'.³ Aristide Briand, op dat moment de Franse minister van Buitenlandse Zaken, accepteerde de uitnodiging om erevoorzitter te worden van deze beweging. Coudenhove bewonderde hem zeer als een begiftigd spreker en als Frankrijks vredesapostel. Gesteund door een van de belangrijkste politici van Europa kwam de eerste beweging voor de eenmaking van Europa langzamerhand op gang.

De nors kijkende Briand met zijn grijze, perfect getrimde snor merkte Coudenhove niet op toen hij op 5 september 1929 naar het spreekpodium in de vergaderzaal liep. Briands toespraak was het langverwachte hoogtepunt van de tiende Algemene Vergadering van de Volkenbond in Genève. Al twee maanden van tevoren had hij verkondigd te willen spreken over de Europese eenwording.⁴

Om 11.45 uur begon Briand aan zijn toespraak. Hij was overal in Europa te horen via een live radio-uitzending die via Berlijn werd uitgezonden. Briand plaatste een paar algemene opmerkingen over het vredesproces en sprak uitgebreid over de voordelen van ontwapening. Toen richtte hij zijn aandacht op het ware onderwerp van die dag:

Ik word geassocieerd met het propageren van een denkbeeld waar velen de afgelopen jaren over hebben gesproken [...]. Generaties filosofen en dichters hebben erover nagedacht, en het lijkt inmiddels een vaste plek te hebben veroverd in het denken van iedereen, en wel omdat het een noodzakelijk feit lijkt te zijn [...]. Waar groepen mensen samenleven in één geografisch gebied, zoals in Europa, moet tussen hen wel een of ander soort federaal verband bestaan.

Briand beargumenteerde dat dit 'federale' verband economisch, politiek en sociaal van aard moest zijn en de soevereine rechten van de betrokken partijen moest waarborgen. Hij vroeg de Europese ministers van Buitenlandse Zaken in de Algemene Vergadering 'om onofficieel deze kwestie in overweging te nemen en te bestuderen, zodat we dit misschien tijdens de volgende Algemene Vergadering kunnen omzetten in realiteit'.⁵

Briands woorden werden ontvangen met een stormachtig applaus. Coudenhove onderdrukte met moeite een kreet van opwindning. Zoals het er nu uitzag, werd het plan voor een verenigd Europa ge-

baseerd op een voortzetting en uitbreiding van het Locarno-systeem. Het Verdrag van Locarno (1925) was gebaseerd op een eenvoudige bepaling. In de woorden van Churchill: 'Als Duitsland Frankrijk aanvalt, zullen wij [Groot-Britannië] Frankrijk te hulp schieten; als Frankrijk Duitsland aanvalt, zullen we Duitsland te hulp schieten.'⁶ Voor Briand was dat een logisch uitgangspunt. In 1926 hadden hij en zijn Duitse collega Stresemann gezamenlijk de Nobelprijs voor de Vrede ontvangen, omdat zij de Locarno-onderhandelingen tot een goed einde hadden gebracht. Nu, drie jaar later, was Briands voorstel voor een 'Verenigde Staten van Europa' een volgende stap in de zoektocht naar een gemeenschappelijke politieke eindbestemming.

Slechts enkele maanden voor Briands indrukwekkende speech in het Palais Wilson liep Winston Churchills politieke carrière een ernstige deuk op. Op 30 mei 1929 verloor de Conservatieve Partij – in 1924 was Churchill tot deze partij toegetreden, na twee decennia bij de Liberalen te hebben gezeten – haar meerderheid in het parlement. De conservatieve premier Stanley Baldwin werd opgevolgd door Ramsay MacDonald van de Labour Party. Churchill werd met een kleine marge herkozen in zijn eigen kiesdistrict, maar hij verloor de prestigieuze kabinetspost van *Chancellor of the Exchequer* (minister van Economische en Financiële Zaken).

Het verlies van zijn kabinetspost betekende voor Churchill een flinke achteruitgang in salaris en ook een rem op zijn politieke bezigheden. Churchill – van beroep journalist en historicus – nam de pen weer op en begon aan de definitieve biografie van zijn beroemde voorouder, de eerste hertog van Marlborough. Op 2 augustus 1929 accepteerde hij het fraaie bod van 5000 pond voor de rechten op het eerste deel van deze biografie. Tevreden met deze financiële meevaller vertrok hij de volgende dag voor een twee maanden durende lezingentournee door Canada en Amerika, het geboorteland van zijn moeder. Hij zou daar inspiratie opdoen voor een

reeks tweewekelijkse krantenartikelen die hij schreef voor de *Daily Telegraph*.

Omdat Churchill op 5 september in Vancouver druk bezig was met afscheid nemen, hoorde hij de radio-uitzending van Briands toespraak niet. Een paar maanden na zijn terugkeer in Groot-Brittannië kwam hij echter alsnog met een schriftelijke reactie. Op 15 februari 1930 verscheen in de *Saturday Evening Post* – een veelgelezen Amerikaans weekblad – een stuk waarin Churchill verklaarde geheel achter Briands plannen te staan voor het instellen van een federaal verband in Europa.

Churchill ontleende zijn standpunt grotendeels aan wat hij had waargenomen in de Verenigde Staten. Weeklagend schreef hij over de ellendige situatie van een ‘verarmd’ en ‘getroebled’ Europa:

Zie dan het economische en financiële wonder van de Verenigde Staten, een gebied niet veel groter dan Europa en met een bevolkingsaantal dat slechts een fractie vormt van de totale Europese bevolking. Ook de Amerikanen hebben regio’s met omvangrijke hulpbronnen en opgeleide bewoners, maar zij blijven zich ontwikkelen en hun welvaart neemt sneller toe dan ooit is vertoond.⁷

Hoe was dit scherpe contrast tussen de Amerikaanse en Europese omstandigheden ontstaan? Churchills antwoord was eenvoudig: Europa was in 1930 een ‘vuilnishoop’, opgezadeld met de gevolgen van een verwoestende oorlog en geterroriseerd door economisch nationalisme. Churchill constateerde dat Europa ‘op zijn rug lag, verarmd door de oorlog der oorlogen, ontregeld door haat en jaloezie die door het conflict alleen maar waren aangewakkerd, overal belemmerd en belast door zelf in het leven geroepen ketens en barrières die gehandhaafd werden ten koste van het nationale inkomen’. De barrières waar Churchill op doelde, waren de in-

voerbarrières tegen buitenlandse handel en producten. Volgens hem waren ze onmiskenbaar het product van een naoorlogse verrekening en belemmerden ze Europa een gezonde economie op poten te zetten. Met hun op federaal niveau geregelde vrij-handelspolitiek hadden de Verenigde Staten hier na de Eerste Wereldoorlog geen last van gehad. Ondanks de Grote Depressie die volgde na de crash van de aandelenmarkt in oktober 1929, floreerde de Amerikaanse economie in vergelijking met die van Europa. Churchill was diep onder de indruk van de dynamiek van de Amerikaanse economie en de daarmee gepaard gaande politieke stabiliteit van het federale Amerikaanse regeringssysteem. Hij vervolgde:

Deze indruk wordt verlevendigd door een blik op de kaart van de Verenigde Staten en door te constateren dat er op dat uitgestrekte continent [...] geen obstakels of barrières voorkomen, behalve dan de door de natuur opgeworpen uitdagingen die wetenschappers proberen te slechten. Het is duidelijk dat de vrije uitwisseling van goederen en diensten binnen de grootst mogelijke gebieden, of binnen heel grote gebieden, een bepalende factor is in de snel toenemende materiële welvaart.

Churchill was ervan overtuigd dat Europa voor zijn eigen welzijn ook maar beter een dergelijk handelsbeleid kon aannemen en het gecompliceerde web van invoerbarrières, dat steeds groter werd sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog, moest afschaffen. Hoe was het in hemelsnaam mogelijk dat men in 1930 voor een reis van Parijs naar Stockholm zes verschillende stempels en munteenheden nodig had, zeven grenzen moest oversteken en vijf talen moest beheersen? Een oplossing vinden voor het probleem om enerzijds de ingewikkelde 'vuilnishoop' Europa op te ruimen en anderzijds te redden wat daaronder lag was een extreem moeilijke opgave.

Churchill vond dat Briand voor het grootste deel de juiste ant-

woorden gaf inzake de oprichting van een federatie vergelijkbaar met de Verenigde Staten van Amerika. Het belangrijkste onderdeel van Briands federale verband was economisch van aard: het afschaffen van alle barrières die de handel en productie belemmeren.⁸ Dat sloot naadloos aan bij Churchills levenslange toewijding aan beleid dat uitging van vrijhandel. Churchill stapte in 1904 over van de Conservatieve Partij naar de Liberalen – vooral bekend als voorstanders van vrijhandel – en werd in 1923 overgehaald om wederom een plaats in te nemen op de verkiezingslijst van de Liberalen, nadat de Conservatieven zich opnieuw vijandig hadden opgesteld tegenover vrij handelsverkeer. Gedreven door een honger naar politieke macht stapte Churchill in 1924 weer over naar de Conservatieve Partij. Het kostte hem echter veel moeite en energie om zijn conservatieve collega's ervan te weerhouden maatregelen tegen de vrijhandel in te voeren.⁹ Briands voorstel voor vrijhandel binnen een federaal Europa paste dus perfect in Churchills denken. Zijn Amerikaanse publiek vertelde hij:

Hij [Briand] zou graag zien dat er een federaal verband wordt gevestigd tussen al die verschillende staten. De belangrijkste component van dit federaal verband moet een 'economische overeenkomst' zijn [...] Samen met Zola kunnen we dan uitroepen: 'De waarheid is in opmars.'

Churchill ondersteunde Briands nadruk op vrij handelsverkeer in Europa dus vanwege zijn liberale gedachtegoed op het gebied van economie, maar zijn steun aan een Europese federatie kwam vooral voort uit zijn missie om ten koste van alles een nieuwe, allesverwoestende oorlog te voorkomen. Hoewel hij door het brede publiek vaak werd gezien – en nog steeds trouwens – als een oorlogsstoker, had Churchill een enorme afkeer van de wreedheden van de oorlog.

Nadat hij als jonge soldaat zelf in een aantal oorlogen had gevochten, waaronder de Tweede Brits-Afghaanse Oorlog en Tweede Boerenoorlog in Zuid-Afrika, overpeinsde hij rond de eeuwwisseling: 'Ah, afschuwelijke oorlog, wonderbaarlijke mengeling van glorie en ellende, narigheid en verhevenheid, als moderne aanhangers van verlichting en wetenschap uw gezicht van dichterbij zouden zien, kregen gewone mensen dat nog maar zelden te zien.'¹⁰ In 1901 was Churchill als 26-jarig parlementslid verbaasd over hoe lichtvaardig zijn collega's in het Lagerhuis spraken over de mogelijkheid van een oorlog. Hij waarschuwde dat toekomstige Europese oorlogen slechts konden eindigen 'in de ondergang van de overwonnenen en de vrijwel even fatale commerciële ontwrichting en uitputting van de overwinnaars'.¹¹

Nog voor de Eerste Wereldoorlog, nadat hij op uitnodiging van keizer Wilhelm Duitse legeroefeningen had bijgewoond, schreef hij aan zijn echtgenote dat oorlog, hoewel het een vreemde aantrekkingskracht uitstraalde, 'afschuwelijke en boosaardige waanzin' was.¹² Nadat hij als minister en militair de schokkende realiteit van de Eerste Wereldoorlog (1914-1919) had meegemaakt, werd het belangrijkste doel in Churchills leven het voorkomen van een nieuwe oorlog in Europa. Hij was ervan overtuigd dat Briands plan voor een federaal Europa daarbij kon helpen, in het bijzonder door het hoogstaande concept van politieke en economische eenheid.

In 1930 stond 'de monstrueuze absurditeit' van Europa's hachelijke politieke situatie voorop in Churchills denken. Hij wees erop dat het de Romeinen was gelukt om met slechts 800.000 gewapende mannen meer dan tweehonderd jaar de vrede te bewaren, maar dat Europa's gespannen militaire situatie weinig hoop bood om de *Pax Augusta* te evenaren. Hij schreef: 'Meer dan 20 miljoen soldaten en getrainde reservetroepen, bewapend met materiaal van een onvoorstelbare vernietigingskracht, zijn nodig om de kriskras

lopende grenzen te bewaken van 26 jaloerse, verarmde en verdeelde staten.'

In de *Saturday Evening Post* opperde Churchill dat de beweging voor Europese solidariteit misschien wel 'het beste middel [zal blijken] om de Europese naties te bevrijden uit het kluwen van oude vetes en afschuwelijke wraaknemingen. Ze kan een verzamelplaats vormen waar socialisten en kapitalisten, nationalist en pacifisten, idealisten en zakenlieden, naast elkaar staan.' Kortom: 'Ze kan de beste garantie zijn tegen het uitbreken van grote oorlogen.'

Het belangrijkste obstakel dat deze visie in de weg stond, was het relatief nieuwe, krachtige nationalisme dat in Europa was ontstaan. Het Verdrag van Versailles had geleid tot een verscheurd en zwak Europa, verdeeld door overdreven groepsbelangen en een naar binnen gerichte nationale politiek. Churchill beschouwde het nationalisme als 'een middel en niet als doel. Het is een pleitbezorger, geen broodwinner. Het is een tussenstation, geen eindbestemming; een proces, geen resultaat.' In een schitterend churchilliaans fragment schreef hij: 'Het [nationalisme] is een religie met een zeer beperkt missiegebied; als het zijn kleine, beperkte wereld zal hebben veroverd, wordt het, als een hoger doel ontbreekt, door zijn eigen dogma's gedwongen op zoek te gaan naar nieuwe werelden om te veroveren.'

Als doorsnee-Europeanen iets van de Eerste Wereldoorlog zouden moeten hebben geleerd, zo redeneerde Churchill, was het dat het noodzaak was hun afzonderlijke identiteiten en loyaliteiten samen te voegen in een groter verband. 'Waarom kan een burger zichzelf niet onderkennen als een Fransman, Duitser, Spanjaard of Nederlander en tegelijk als Europeaan en uiteindelijk als wereldburger?'

Hier borduurde Churchill verder op een al bestaand gedachtegoed. Hij prees graaf Coudenhove-Kalergi dat hij het ideaal van een

Pan-Europa nieuw leven had ingeblazen. Hij schreef: 'De vorm van graaf Kalergi's ontwerp is wellicht primitief, onjuist en onpraktisch, maar de intentie en de bezieling zijn goed.'

Het kwam Churchill goed van pas dat binnen Coudenhoves pan-Europese concept Rusland werd buitengesloten. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog nam het antibolsjewisme een centrale plek in binnen Churchills politieke denken, en dat bleef de rest van zijn leven zo. De kern van zijn angst voor de Russische communisten werd gevormd door zijn overtuiging dat hun hang naar totalitarisme datgene zou vernietigen wat volgens hem het grootste democratische recht was: persoonlijke vrijheid. In april 1919, toen de dreiging van Hitler en zijn nazi's nog niet zichtbaar was, schreef hij: 'Van alle tirannieën die de geschiedenis heeft gekend, is de bolsjewistische tirannie de ergste, de destructiefste en de meest ontterende.'¹³

Nadat hij in januari 1919 door premier Lloyd George was benoemd tot minister van Defensie en Luchtmacht, probeerde Churchill het kabinet over te halen om onbeperkte steun te verlenen aan de antirevolutionaire 'witte' troepen in hun strijd tegen de 'rode' bolsjewistische troepen. In mei 1920 benadrukte Churchill in een van zijn vele, krachtig verwoorde kabinetsmemoranda dat de Sovjet-Unie 'de meest elementaire rechten van burgerschap en vrijheid' loochende.¹⁴ Het was dan ook niet meer dan normaal dat Churchill in 1930 schreef: 'Laat Rusland, zoals graaf Kalergi voorstelt, opgaan in Azië, iets wat voor een groot deel al een feit is.'

Wellicht dan niet voor de Russen, maar voor de rest van de wereld kon Churchills Verenigde Staten van Europa alleen maar goed nieuws zijn. Churchill schreef over de omvang en het ontwerp van zijn verenigd Europa:

Want besef hoe machtig Europa zou zijn als het niet verdeeld was! [...] Als Europa verenigd is, of deels verenigd,

als er een zelfbewust Europa bestaat, dan zou het, samen met zijn Afrikaanse en Aziatische bezittingen en plantages, een organisme vormen dat met niets vergelijkbaar is. Het is evident dat de op dit moment plaatsvindende ontwikkelingen tot in zekere mate positief zullen uitvallen. Deze beweging zal geen gevaar vormen voor de rest van de wereld als de ontwikkeling naar Europese eenheid tot uitdrukking komt in een toename van de welvaart, in de ontbinding van de legers, en in de waarborg dat er geen nieuwe oorlogen zullen uitbreken.¹⁵

Coudenhoves boeken en pamfletten maakten niet duidelijk wat van Groot-Brittannië werd verwacht in het nieuwe Europa. Aanvankelijk propageerde de graaf een continentale federatie 'die op een bondgenootschappelijke basis met het Britse Rijk zou samenwerken'. In de loop van de jaren dertig voegde Coudenhove ook Groot-Brittannië (maar niet het Britse Rijk) bij zijn plannen voor een Europese unie. In februari 1938, in de eerste brief van wat een lange reeks zou worden, schreef Coudenhove aan Churchill: 'Het lijkt eigenlijk onmogelijk een Europese unie te creëren zonder de deelname of zelfs het leiderschap van Groot-Brittannië.' Hij waarschuwde Churchill dat niet deelnemen aan een verenigd Europa een groter risico inhield dan deelname. Net zoals in 1914 zou Groot-Brittannië betrokken worden in een oorlog. De enige manier om dat te voorkomen was de vestiging van de Pan-Europese Unie onder Britse leiding. Coudenhove hoopte Churchills steun te krijgen door hem het voorzitterschap van een Britse pan-Europese groep aan te bieden en hem voor te houden dat op deze manier een Europese unie onder bewind van de nazi's of de bolsjewieken kon worden voorkomen.¹⁶

Het fundament en het uitgangspunt van Churchills buitenlandbeleid was de blijvende welvaart van het Britse Rijk en het Gemeenbest. Vanuit dat perspectief dacht Churchill dat een stabiel en welva-

rend Europees continent enkel kon bijdragen aan Groot-Brittanniës aanzien in de wereld. Hij schreef: 'Elke stap waardoor Europa welvarender en machtiger wordt, bevordert ook de Britse belangen.'

Toch kon Churchill zich in 1930 nog geen Brits lidmaatschap van een federaal Europa voorstellen. In 1930, toen het Britse Rijk nog steeds de machtigste positie binnen de wereldpolitiek innam, verklaarde hij: 'We hebben onze eigen idealen en taken. We zijn met Europa, maar niet van Europa. We zijn verbonden, maar niet ingekapseld. We zijn geïnteresseerd en gelieerd, maar niet opgeslorpt.'¹⁷

Dit is eigenlijk het onderliggende principe van Churchills denkbeeld van een Europese eenmaking in de jaren dertig. In plaats van een regulier lidmaatschap van een federale unie, kon Groot-Brittannië beter – als sponsor van buitenaf – enerzijds de voordelen oogsten van een vredig en stabiel continent en anderzijds ook zijn positie als wereldmacht behouden.

Hier lagen de wortels van Churchills beroemde theorie van 'de drie kringen' ten aanzien van het Britse buitenlandbeleid. De eerste kring, het Britse Rijk en Gemenebest, omvatte de Britse koloniale bezittingen en de groep onafhankelijk naties die verbonden waren met de Britse Kroon: de 'blanke' dominions Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika; en verder nog de Britse aanspraken op het Amerikaanse continent, in Oceanië, Azië en Afrika. De tweede kring was de broederlijke band tussen de Engelstalige inwoners van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. De derde kring werd gevormd door de oude Europese staten waar Groot-Brittannië geografisch en historisch toe behoorde. Churchill vond dat Groot-Brittannië in alle drie de kringen een rol moest spelen:

Wij behoren niet tot één continent, maar tot alle continenten. Niet tot één halfrond, maar tot beide hemisferen; zowel tot de Nieuwe als de Oude Wereld. Het Britse Rijk is een toon-

aangevende Europese macht. Het is een grote en groeiende Amerikaanse macht. Het is een van de grootste Aziatische machten. Het is de meest toonaangevende Afrikaanse macht. Groot-Brittannië is al eeuwenlang de succesvolle en overal geaccepteerde voorvechter van de Europese vrijheid.¹⁸

Churchills opvattingen over Groot-Brittanniës uitzonderlijke positie worden vaak gezien als een eerste duidelijke teken voor de onoprechtheid van zijn latere campagne voor een verenigd Europa. Toch is het opmerkelijk dat Churchill in 1930 al ijverde voor de creatie van een Europese federatie. Het is een markante getuigenis van zijn brede visie dat economische en politieke eenheid het preventieve tegengif was voor het gevaar van nationalistische agressie. Natuurlijk kon Churchill een Britse deelname aan een Europese federatie niet serieus in overweging nemen op een moment dat het Britse Rijk en Gemenebest nog steeds op het hoogtepunt van zijn macht stond. Zoals we zullen zien, zou hij zijn standpunt over de positie van Groot-Brittannië zestien jaar later heroverwegen, toen het Britse Rijk in een razend tempo uiteenviel en de Sovjet-Unie dreigde een nieuwe wereldoorlog te beginnen.

In de tweede helft van de jaren twintig, waarin Churchill als minister van Financiën vier begrotingen met succes door het parlement loodste, waren er geen grote problemen binnen het Britse Rijk die specifiek zijn aandacht vereisten. In feite gloorde er een nieuw en gelukkig tijdperk aan de horizon. De Imperial Conference van 1926 aanvaardde dat de dominions werden beschouwd als 'autonome gemeenschappen binnen het Britse Rijk', maar ze verleende hun niet de controle over de landsverdediging en buitenlandse politiek. Churchill was zeer verheugd over deze erkenning, die 'een Tijdperk van Begrip' aankondigde. In een speech zei hij: 'De constitutie van het Britse Rijk wordt vanaf nu bepaald door gezond verstand, goe-

de wil en loyaliteit aan de Kroon.¹⁹ In 1930 was Groot-Brittannië nog steeds de grootste handelsdrijvende natie van de wereld en de grootste importmarkt van Europa.²⁰ Het was daarom volstrekt redelijk dat Churchill ervan uitging dat Groot-Brittannië invloed bleef uitoefenen op de Europese handelspolitiek, ook al maakte het geen deel uit van een Europese federatie.

Churchill mocht dan wel redelijk optimistisch zijn over de ontwikkelingen binnen het Britse Rijk, maar in de winter van 1929 maakte hij zich grote zorgen over India. Hij was faliekant tegen elke vorm van zelfbestuur voor India, dat hij nog steeds beschouwde als een gelegitimeerd koloniaal bezit. Churchill verafschuwde Gandhi en hij was van mening dat hij 'met armen en benen moest worden vastgebonden aan de poort van India en vertrappeld door een enorme, door de vicekoning bereden olifant'.²¹

Op 27 januari 1931, bijna een jaar na zijn eerste geschreven tekst over de Verenigde Staten van Europa trad Churchill uit het conservatieve schaduwkabinet. Hoewel het hem lukte om de steun van bijna honderd conservatieve parlementsleden te verwerven voor zijn campagne tegen het zelfbestuur van India, viel Churchill definitief uit de gratie bij het partij-establishment. Dit was het onofficiële beginpunt van de zogenaamde ballingschapsjaren (*Wilderness Years*): de lange, eenzame periode in de jaren dertig, waarin Churchill als dolend conservatief parlements lid amper nog politieke verantwoordelijkheden kreeg toebedeeld. Hij moest wachten tot mei 1940, toen zijn hulp werd ingeroepen voor de verdediging van de Britse eilanden, en uiteindelijk ook van de westerse beschaving, tegen de nazitirannie.

Ondanks – of misschien juist door – zijn bekommernis om de toekomst van het Britse Rijk, eindigde Churchill zijn artikel (1930) in de *Saturday Evening Post* met een krachtige steunbetuiging aan Briands plan voor een Europese unie:

Het denkbeeld van een Verenigde Staten van Europa is juist. Elke stap naar dat einddoel, die oude haat uitdooft en onderdrukking laat verdwijnen, die het handelsverkeer en wederzijdse diensten vergemakkelijkt, die de naties aanmoedigt hun verdedigingsharnas af te doen, is goed, is goed voor hen, en is goed voor iedereen.

Hoewel hij geen kabinetsminister meer was toen hij deze woorden schreef, onderhield Churchill nog steeds nauwe banden met de partijtop van de Conservatieven en werd hij in binnen- en buitenland beschouwd als een vooraanstaand staatsman. Daarom was Churchills goedkeuring van de ‘Verenigde Staten van Europa’ een opmerkelijk en invloedrijk geluid te midden van de vele cynische reacties op Briands plan door de Britse en de continentale Europese pers. Het was zeker geen loze kreet uit de politieke ballingschapsjaren, maar de aankondiging van een baanbrekende politieke overtuiging.

Op 9 september 1929, vijf maanden voor de publicatie van Churchills artikel, gaf Briand een vervolg aan zijn toespraak in het Palais Wilson tijdens een lunch in het Hôtel de Bergues, een ander opmerkelijk historisch gebouw aan het Meer van Genève. Briand liet de leiders van de Europese delegaties binnen de Volkenbond samenkomen in de hoop eventuele bezwaren tegen een Europese federatie meteen de kop in te kunnen drukken. Aan tafel kwamen in het bijzonder twee zorgwekkende punten aan de orde. Het eerste punt werd uitgesproken door de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Stresemann, die die ochtend in zijn toespraak tot de Algemene Vergadering Briands plan had ondersteund. Hij wilde ervan verzekerd zijn dat een Europese federatie niet het functioneren van de Volkenbond zou ondermijnen. Briand bracht hiertegen in dat artikel 21 van de overeenkomst van de Volkenbond voorzag in regionale bondgenootschappen en dat Europa een regio was waar dat zeker mogelijk was.